

Jan Sandecki

Stefan Vrtel-Wierczyński jako teoretyk bibliologii

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Librorum 11, 171-177

2002

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan Sandecki

STEFAN VRTEL-WIERCZYŃSKI JAKO TEORETYK BIBLIOLOGII

Ważne miejsce w twórczości naukowej Stefana Vrtela-Wierczyńskiego zajmują jego prace poświęcone bibliologii. Problematykę tę poruszył autor już w swojej pracy habilitacyjnej w 1923 r.¹, rozbudowując ją następnie i uzupełniając o kolejne elementy², aż do ogłoszenia pracy zawierającej syntezę jego poglądów na naukę o książce³. Już w okresie międzywojennym postulował Profesor uczynienie z bibliologii przedmiotu wykładowego na studiach uniwersyteckich⁴.

W poglądach Wierczyńskiego na bibliologię wyróżnić można trzy podstawowe elementy:

1. Zmianę poglądów na zakres znaczeniowy terminów bibliologia i księgoznawstwo.

2. Twierdzenie, że najważniejszym celem bibliologii jest zdefiniowanie książki i opisanie związanych z nią procesów społecznych; aby tego dokonać, nauka o książce musi wykształcić własne narzędzia badawcze.

3. Teza, że bibliologia powstała w wyniku rozwoju bibliografii; dlatego więc bibliografia zajmuje szczególne miejsce w nauce o książce.

Poglądy Profesora na relację między terminami bibliologia i księgoznawstwo przechodziły stopniową ewolucję. W latach 1923–1940 dopuszczał zamienne ich stosowanie, uważając, że określeniu bibliologia odpowiada termin księgoznawstwo, twierdził, iż „bibliologia, bibliognozja i księgoznawstwo oznaczają jedną i tę samą dyscyplinę”⁵. Efektem dalszych przemyśleń

¹ S. Vrtel-Wierczyński, *Bibliografia, jej istota, przedmiot i początki*, Lwów 1923.

² S. Vrtel-Wierczyński, *Zagadnienia i metody bibliognozji*, [w:] *Zjazd Naukowy im. I. Krasickiego we Lwowie, Referaty*, cz. 3, Lwów 1936 oraz *Organizacja bibliografii polskiej*, [w:] *IV Zjazd bibliotekarzy polskich w Warszawie, Referaty*, cz. 1, Warszawa 1936.

³ S. Vrtel-Wierczyński, *Teoria bibliografii w zarysie*, Wrocław 1951.

⁴ S. Vrtel-Wierczyński, *Organizacja bibliografii...*

⁵ S. Vrtel-Wierczyński, *Zagadnienia i metody...*, s. 646.

i poszukiwań badawczych Profesora w latach 1941–1951⁶ było ostateczne odrzucenie możliwości synonimicznego stosowania terminów bibliologia i księgoznawstwo, pisał: „Bibliologia jest nauką o książce, księgoznawstwo zaś należy uważać za wiedzę o książce”⁷. Jednocześnie autor dopuszczał zamienną stosowania określeń bibliologia i nauka o książce („naukę o książce nazywam też bibliologią”)⁸. Bibliologię – naukę o książce uznał więc za dziedzinę poddającą się analizie naukowej, natomiast księgoznawstwo jest jedynie dyscypliną praktyczną, podrzędną w stosunku do bibliologii: „księgoznawstwo to zespół nauk pomocniczych bibliologii”⁹.

Wyraźne wyodrębnienie przez autora dwóch pojęć: umiejętności i nauki jest rozwiązaniem, które stwarza możliwość precyzyjnego oddzielenia elementów poddających się naukowej weryfikacji od części będącej praktyką, chociaż czasami związaną ze sferą badawczą. Autor poszukiwał takiej definicji bibliologii, która najpełniej oddałaby jej cele i zadania. W swoich rozważaniach naukę o książce określił jako „naukę łączącą w sobie historyczne, teoretyczne i praktyczne wiadomości o książce”¹⁰ lub też jako „naukę o książce w ogóle”¹¹. Określenia te nie wyznaczają jednak precyzyjnie pełnego obszaru pól badawczych opisywanej dyscypliny, pozostawiają bowiem poza nią elementy związane z jej rolą jako nauki, badającej zarówno obiekty fizyczne, jak i zawarty w nich przekaz intelektualny, (interesujący bibliologię tylko pod pewnymi warunkami).

Przemyślenia te pozwoliły Profesorowi na zdefiniowanie bibliologii, której zakres obejmuje całość „nauki o książce jako o materialnym wyrazie myśli ludzkiej, ucieleśnionej w tekście graficznym”¹². Bibliologia w tym ujęciu dopuszcza możliwość traktowania książki zarówno jako pewnego typu dokumentu, jak i nośnika określonych treści, z tym zastrzeżeniem, że jednoznaczne oddzielenie tych funkcji nie jest celowe, gdyż „bibliologia zajmuje się książką jako organiczną całością”¹³, a więc zarówno jej stroną zewnętrzną, jak i – w określonych granicach – wewnętrzną. Granice te określiła S. Wierczyński następująco: „w bibliologii treść musi być uwzględniona w sposób referujący, opisowy, encyklopedyczny”¹⁴. Bibliologia nie bada zatem zgodności treści z opisywaną przez nią rzeczywistością, nie bada też walorów poznaw-

⁶ Okres pierwszy wyznacza wydanie w 1923 r. pracy *Bibliografia, jej istota, przedmiot i początki*. Trwał on do 1940 r. W 1941 r. S. Wierczyński rozpoczął pracę nad *Teorią bibliografii w zarysie*, która ukazała się drukiem w 1951 r.

⁷ S. Vrtel-Wierczyński, *Teoria bibliografii...*, s. X.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

¹⁰ S. Vrtel-Wierczyński, *Bibliografia, jej istota*, s. 7.

¹¹ S. Vrtel-Wierczyński, *Zagadnienia i metody...*, s. 647.

¹² S. Vrtel-Wierczyński, *Teoria bibliografii...*, s. 212.

¹³ Tamże, s. 177.

¹⁴ Tamże, s. 201.

czych czy naukowych książki – tym zajmują się inne dziedziny nauki. Bibliologię zajmuje treść w tym tylko zakresie, jaki jest potrzebny do rejestracji książki, jej klasyfikacji i wprowadzenia do obiegu czytelniczego.

Takie potraktowanie sprawy treści w nauce o książce świadczy o oryginalności koncepcji Profesora. Zagadnienie to bowiem stwarzało zawsze problemy teoretykom bibliologii¹⁵; zajmowali się nim również polscy badacze tej miary, jak Adam Łysakowski¹⁶ czy Jan Muszkowski¹⁷. Łatwo było popaść tu w skrajności, czego przykładem mogą być rozważania Mieczysława Rulikowskiego¹⁸. O wartości koncepcji S. Wierczyńskiego, w której nie odrzuca zainteresowania treścią książki, pozostawiając innym naukom jej analizę, pisała Anna Żbikowska-Migoń, która uważa, że „autor postuluje wyważenie takiej postawy, która z jednej strony nie wkraczałaby w kompetencje poszczególnych dziedzin wiedzy. Z drugiej zaś strony nie odżegnywałaby się od uwzględnienia treści”¹⁹.

W koncepcji Wierczyńskiego książka jest bytem złożonym, pewnego rodzaju strukturą. Wykazuje on, że przy zastosowaniu odpowiedniego instrumentarium naukowego można dokonać jej analizy. Profesor poszukiwał także narzędzi badawczych służących opisowi książki jako obiektu, będącego jednocześnie podmiotem i przedmiotem procesów społecznych.

Zwrócił uwagę na przemiany, jakim podlega książka, przeprowadził więc analizę tego pojęcia: zdefiniował książkę, dokonał jej kategoryzacji i przedstawił propozycje typologii. Przede wszystkim podkreślił autor fakt, że książka jest „przedmiotem wykonanym ze stosownego dla pisma materiału”²⁰, który umożliwia utrwalenie na nim umownych znaków graficznych, zawierających tekst. Profesor rozbudował to określenie, wprowadzając pojęcie książki w znaczeniu historycznym i współczesnym, wydzielając w niej cztery kategorie:

1. Elementy materialne (surowce użyte do jej wytworzenia).
2. Elementy graficzne (pismo).
3. Elementy lingwistyczne (symbole matematyczne, nuty, wzory chemiczne).
4. Elementy intelektualne (treść książki).

¹⁵ K. Migoń, *Nauka o książce. Zarys problematyki*, Wrocław 1984.

¹⁶ A. Łysakowski, *O zagadnieniu treści w nauce o książce*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” (Warszawa) 1953, t. 3, nr 9.

¹⁷ J. Muszkowski, *Książka jako przedmiot nauki*, „Bibliotekarz” 1948, nr 10/11, s. 151–153.

¹⁸ M. Rulikowski, *Księgoznawstwo*, Warszawa 1935, s. 80, *passim* – szczególna propozycja metodologiczna doprowadza M. Rulikowskiego do sytuacji, w której stwierdza on, że najważniejszym składnikiem książki jest jej tekst, zawierający treść, która to treść jest jednocześnie najmniej istotnym składnikiem książki.

¹⁹ A. Żbikowska-Migoń, *Tradycje polskiej bibliologii*, „Acta Universitatis Vratislaviensis” 1970, Bibliotekoznawstwo 6, s. 30.

²⁰ S. Vrtel-Wierczyński, *Teoria bibliografii...*, s. 179.

Dzięki takiej kategoryzacji można orzekać o włączaniu określonych obiektów materialnych do klasy książek. Dokonanie tego zabiegu jest warunkiem koniecznym, ale nie wystarczającym do przeprowadzenia precyzyjnej analizy pojęcia „książka”, ze względu na wielkość elementów definiujących to pojęcie. Ich uporządkowanie umożliwiło autorowi wprowadzenie pojęcia książki w trzech znaczeniach:

1. Książka właściwa, do której zalicza wszystkie teksty drukowane i rękopiśmienne, ujęte w formie książki.

2. Książka w szerszym znaczeniu, włącza do niej nuty, tablice matematyczne itp. obiekty.

3. Dokument, obejmujący przedmioty, dla których „nie przewidziano ujęcia w formie książki”²¹, jak np. filmy, fotografie, płyty gramofonowe.

Posługując się taką metodą, autor udowadnia, że książka może podlegać badaniu naukowemu. Kryteria naukowości mają zastosowanie zarówno do książki w jej dzisiejszej postaci, jak i do książki w jej rozwoju historycznym. Badaniem książki współczesnej zajmuje się morfologia książki²², której celem jest – według Profesora – analiza budowy zewnętrznej książki „jako materializacji myśli autora i konstruktora książki”²³. Dostrzega dwa podstawowe elementy: tekst, będący zapisem komunikatu przy użyciu umownych, abstrakcyjnych znaków oraz nośnik w postaci pewnej liczby kart, które mogą być zdobione, zyskując dodatkowy walor estetyczny; jest to efekt pracy „konstruktora książki”. Morfologia traktuje zatem książkę jako przedmiot poddający się badaniu przy użyciu narzędzi zaczerpniętych z nauk humanistycznych.

Książka powstała w wyniku procesów historycznych. Opisanie czynników, które nadały jej obecną postać zajmuje się fenomenologia książki; jest ona nauką o książce jako „fakcie konkretnym”²⁴, ale nie jednostkowym, nie zajmuje się bowiem pojedynczymi egzemplarzami, lecz przedmiotami zaliczonymi do klasy książek oraz procesami, które wpływają na przemiany owych przedmiotów. Istotą tego ujęcia jest dostrzeżenie dynamiki procesów kształtowania się książki oraz faktu, iż podlega ona przemianom pod wpływem różnorodnych czynników. Stąd książka, ów „fakt konkretny”, traktowana jest jako zjawisko, poddające się badaniom metodami zaczerpniętymi również z socjologii, psychologii i statystyki; dlatego nie jest traktowana jako fakt jednostkowy.

Książka uczestniczy więc w życiu społecznym, podlegając wpływom różnorodnych czynników, sprawiających, że jest ona zarówno zjawiskiem, jak i przedmiotem posiadającym dwoistą egzystencję:

²¹ Tamże, s. 169.

²² Terminu tego używa S. Wierczyński zamiennie z określeniami „budowa książki” i „struktura książki”.

²³ S. Vrtel-Wierczyński, *Teoria bibliografii...*, s. 208.

²⁴ Tamże.

1. Heterogeniczną, w postaci fizycznych egzemplarzy książek, obrazujących „życie psychiczne człowieka i społeczeństwa”²⁵, dla którego jest przeznaczona.

2. Autonomiczną, związaną z jej „rejestracją, rozpowszechnianiem i konsumpcją”²⁶.

Postulat stworzenia tak rozbudowanego pojęciowo i metodologicznie aparatu badawczego jest w pełni uzasadniony, dopiero przy jego wykorzystaniu można dokonać bowiem prawidłowej „analizy bibliologicznej książki”²⁷. Na znaczenie tych ustaleń zwraca uwagę Krzysztof Migoń, pisząc: „[...] dociekania nad właściwościami książki należą do najwybitniejszych osiągnięć S. Wierczyńskiego w zakresie teorii bibliologii”²⁸. W skład bibliologii mogą zatem wchodzić różne dziedziny wiedzy, ale mogą one być naukami samodzielnymi. Takie szczególne miejsce zajmuje w nauce o książce bibliografia. O jej statusie świadczy to, że ma swój przedmiot badań, własne cele i metody: „opisową, historyczną, filologiczną”²⁹. Bibliografia może być nauką samodzielną, a dla innych nauk dyscypliną pomocniczą. W stwierdzeniu tym nie ma sprzeczności, gdyż (podobnie jak statystyka) bibliografia pełni obie role³⁰.

Z rozważań S. Wierczyńskiego na temat teorii bibliologii możemy wnioskować o towarzyszącym mu przekonaniu, że ogół wiadomości o książce musi być uporządkowany w ramach jednej dyscypliny i rozwijać się konsekwentnie według nakreślonego planu. Obrazuje to przyjęta przez niego metoda prezentacji stawianych tez. Jednym z elementów tej prezentacji jest rozbudowany schemat, przedstawiający dyscypliny wchodzące w skład bibliologii³¹. Obejmuje on dwie główne części nauki o książce, z których pierwsza oparta jest na podstawie ogólnej (metodycznej), druga zaś na podstawie szczegółowej (ewolucyjnej). Pierwsza opisuje teorię, historię i metodologię bibliologii, druga natomiast procesy związane z książką: fenomenologię, morfologię, bibliografię oraz jej funkcję społeczną.

Omawiając dorobek teoretyków bibliologii, Wierczyński posługuje się metodą „prezentowania centralnych dla danego autora elementów jego koncepcji”³². Jednakże wypracowany przez niego system nie stanowi tylko kompilacji i streszczenia poglądów poszczególnych badaczy. Jest to dyskusja naukowa, poparta ogromną erudycją i własnymi przemyśleniami. I chociaż stwierdzenie to zachowuje ważność również w odniesieniu do prezentowanej

²⁵ Tamże, s. 197.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże, s. 214.

²⁸ K. Migoń, *Stefana Vrtela-Wierczyńskiego koncepcja bibliologii*, „Roczniki Biblioteczne” 1984, z. 1/2, s. 3.

²⁹ S. Vrtel-Wierczyński, *Zgadnienia i metody...*, s. 649.

³⁰ S. Vrtel-Wierczyński, *Z zagadnień nauki o książce*, [w:] *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Wydział I*, Warszawa 1947, s. 5–6.

³¹ S. Vrtel-Wierczyński, *Teoria bibliografii...*, s. 202–212.

³² K. Migoń, *Stefana Vrtela-Wierczyńskiego...*, s. 5.

przez S. Wierczyńskiego problematyki historycznej, prześledźmy je, aby uniknąć zawilosci terminologicznych, na przykładzie opisu dokonań P. Otleta.

W pracy *Traite de documentation. Le livre sur le livre* (Bruksela 1934) P. Otlet twierdzi, że bibliografia jest narzędziem rozwijania i utrwalania dorobku intelektualnego narodów. Nadawał jej więc charakter wiedzy uniwersalnej, dzięki której można przekazywać w sposób bezpośredni informację utrwaloną za pomocą pisma, rysunku czy druku. Da się w niej wyróżnić sferę umiejętności praktycznej (techniki bibliologiczne), obszar refleksji badawczej nad książką (bibliologia naukowa) oraz część organizacyjną. Technika zajmuje się sprawami wytwarzania, obiegu i użytkowania dokumentów. Bibliologia naukowa bada książki, opisując związane z nimi procesy. Jest także bibliologia jedną z dziedzin organizacji nauki, która dzięki rozległości zainteresowań może być traktowana jako nauka pomocnicza dla innych gałęzi wiedzy. Dopracowuje się też P. Otlet własnej definicji książki.

S. Wierczyński podkreśla wszechstronność ujęcia problematyki książki i rozległość zakreślonych w tej koncepcji zagadnień. Twierdzi jednak, że model Otleta nie daje obrazu nauki o książce, usystematyzowanego w logiczną całość. Jest to zaledwie „rodzaj traktatu encyklopedycznego o książce i dokumencie, jako środkach przekazywania i odtwarzania myśli ludzkiej w jakiegokolwiek formie”³³. Protestuje tu Profesor przeciwko rozciąganiu pojęcia „dokument” na książkę, która powinna mieć własny, dokładnie zdefiniowany zakres semantyczny. Obawia się, że pod pojęciem „książka” w takim znaczeniu rozumieć można również mapy i plany. „Pojmując książkę jak najszerzej, trzeba zawsze pamiętać, że zasadniczym i istotnym elementem każdego dokumentu bibliologicznego jest zespół znaków tworzących tekst”³⁴.

S. Wierczyński wykorzystywał dobrze mu znany dorobek bibliologii nie po to jednak, by epatować swoją wiedzą i erudycją, lecz w celu prezentacji istotnych wartości w rozwoju bibliologii. Nie jest jednakże wyłącznie jej historykiem. W podstawowej pracy poświęconej tym zagadnieniom, *Teorii bibliografii w zarysie*, istnieje niemal idealna równowaga między częścią historyczną i współczesną³⁵. Analiza materiału pozwala na stwierdzenie, że (poza teoretykami polskimi) najwięcej miejsca poświęcił autor badaczom niemieckim, rosyjskim, francuskim, pomijając (poza trzema) anglo-amerykańskich. Trzeba jednakże pamiętać, że prace z tego kręgu językowego docierały do Europy za pośrednictwem piśmiennictwa niemieckiego i francuskiego³⁶.

W wyniku przeglądu bibliografii załącznikowej można stwierdzić, iż 49 przywołanych pozycji pochodzi z piśmiennictwa niemieckiego, 32 z piś-

³³ S. Vrtel-Wierczyński, *Teoria bibliografii...*, s. 132.

³⁴ Tamże, s. 132.

³⁵ Z niespełna 250 stron tekstu, 125 poświęconych jest prezentacji historii dyscypliny.

³⁶ A. Żbikowska-Migoń, *Historia książki w XVII w. Początki bibliologii*, Warszawa 1989.

miennictwa rosyjskiego i 28 z francuskiego, co pozwala sądzić, że S. Wierczyński tworząc koncepcję nauki o książce, odwoływał się do podstawowego kanonu piśmiennictwa bibliologicznego. Nieco inny wynik przynosi analiza cytowań. Tu najczęściej przywoływani są teoretycy rosyjscy, co może świadczyć o szczególnym zainteresowaniu Profesora dokonaniem badacza rosyjskojęzycznych, na co zwrócił uwagę Krzysztof Migoń³⁷.

Twórcze nawiązywanie do dorobku bibliologii oraz umiejętność kreślenia własnych wizji rozwoju nauki o książce stanowi o randze osiągnięć badawczych Profesora i trwałości jego koncepcji. Osobną wartością tej koncepcji jest to, że „opracował najpełniejszą w polskim piśmiennictwie historię ewolucji pojęć bibliologicznych”³⁸.

W ujęciu S. Wierczyńskiego, bibliologia jest strukturą, która musi być dopiero wypełniona dokonaniem badawczym. Koncepcja ta ma więc charakter nie tylko rejestrujący, ale również postulatyczny, uzyskując dodatkowy walor: opisu jej modelu. Bibliologia składa się z różnych dyscyplin humanistycznych, jest więc raczej zespołem nauk o książce niż ich jednorodną dziedziną. Bibliologii przyznaje autor prawa samodzielnej dyscypliny naukowej, bowiem „posiada ona swój materiał i swój przedmiot działania”³⁹.

Profesor Wierczyński połączył płynnie to, co jest immanentne dla bibliologii (własne cele i własne dziedziny refleksji naukowej) z tym, co jest jej transcendencją (wykorzystywanie narzędzi badawczych innych nauk, przy wpisaniu jej w metodologię nauk humanistycznych).

Jan Sandecki

STEFAN VRTEL-WIERCZYŃSKI AS A THEORETICIAN OF BIBLIOLOGY

In the paper Stefan Vrtel-Wierczyński's opinions of bibliology published during the period 1923–1951 are considered. Bibliology has developed from bibliography. It covers different fields of the humanities and a definition of a book and its processing. Book is defined as a material carrier of its. The methodology used in bibliology is considered.

³⁷ K. Migoń, *Stefana Vrtela-Wierczyńskiego...*

³⁸ Tamże, s. 11.

³⁹ S. Vrtel-Wierczyński, *Zagadnienia i metody...*, s. 647.